

Утицај технологије и војноиндустријског комплекса на развој Сједињених Америчких Држава после 1990. године

УДК: 623. 483 : 334. 726] (71)

Др Предраг Бјелић*

У последњој деценији 20. века светска привреда се суочила са бројним привредним кризама у свим регионима света. Једина земља која одолева глобалној кризи, и остварује завидне стопе раста привреде, јесу Сједињене Америчке Државе. Успех америчке привреде обезбеђује се глобалним пословањем њених транснационалних компанија, које сељењем капитала амортизују кризе и њиховом технолошком конкурентношћу, која се огледа у мноштву нових и продуктивнијих производних технологија.

Технолошка конкурентност и доминација САД један су од значајних чинилаца одржања глобалне конкурентности те државе. Велика истраживања и развој обављају се у војној индустрији САД која је препознатљива по савременим технолошким достигнућима. Дифузија тих војних технологија у цивилну привреду значајно утиче на развој других привредних система Сједињених Држава. Циљ војноиндустријског комплекса је консолидација америчке војне и политичке доминације у свету.

И после завршетка „хладног рата“, од 1990. године, САД повећавају издвајања из буџета за војне потребе. Војноиндустријски комплекс користи своју финансијску моћ да изнађе нове начине за пласирање својих производа. Један од „канала продаје“ је изазивање и управљање војним кризама у свету.

Од 1990. године десиле су се интервенције у Ираку, Сомалији, Пакистану, Судану, Југославији и Индонезији. Тим кризама наговештено је ново доба – доминација економских интереса над политичким интересима и коришћење политичких средстава за остварење профита.

Кључне речи: технологија, војноиндустријски комплекс, развој САД, транснационалне компаније.

* Др Предраг Бјелић је асистент на Економском факултету Универзитета у Београду.

Привредне кризе су општа карактеристика економског развоја свих региона света у последњој деценији 20. века. Године 1990. појавила се транзициона криза, која је захватила бивше социјалистичке земље које су одлучиле да са планског модела привреде пређу на тржишни модел привређивања. Због наглог реструктурирања привреда, у бившим социјалистичким земљама значајно је опао друштвени производ, у неким случајевима чак до 60 одсто укупног друштвеног производа. Народна Република Кина је одабрала другачији модел прилагођавања привреде. Она је увела тржиште у већ постојећу планску привреду и, на тај начин, спречила драстичан пад производње. Међутим, прилагођавање кинеске привреде још није завршено.

И развијене земље су се суочавале с привредним проблемима. Земље западне Европе су неколико пута у тој деценији биле у рецесији. То је значило пад привредне активности, раст незапослености и нестабилност валута. Нови монетарни експерти Европске уније – европска монетарна унија – за сада не даје очекиване резултате. Еуро је од почетка веома нестабилна валута, која још није омогућила очекивани привредни развој.

Најзапаженија криза у тој деценији била је финансијска криза у Југоисточној Азији. У 1998. години поједине валуте југоисточних азијских држава изгубиле су и до 70 одсто своје првобитне вредности. Та криза је означила престанак динамичног развоја азијских „тигрова“. Капитал који је до тада значајно притицао у економије тих држава у облику јавних зајмова међународних финансијских организација или у облику приватних инвестиција почео је нагло да се повлачи с тог подручја, па су биле суочене са негативним развојем и високим спољним дугом. Услед велике међузависности привреда у свету, та криза је захватила и друге земље, тако да су група G7¹ и Међународни монетарни фонд (ММФ) за кризу окривили њене највеће „жртве“.² Јапан, који је најинтензивније сарађивао са земљама југоисточне Азије, такође је био суочен са привредном кризом и у 1998. години имао је негативну стопу раста.

Криза није заобишла ни привреде Латинске Америке. У већини земаља тог региона дошло је до пада у привредној активности услед мањег прилива приватног капитала и смањења цена извозних роба.³ Бразил је, после покушаја да стабилизује валуту, имао значајну финансијску кризу. Будући да су привреде Латинске Америке повезане у

¹ Седам индустријски најразвијенијих држава света: САД, Канада, Велика Британија, Француска, Немачка, Италија и Јапан.

² Jeffrey Sachs, *Stop preaching*, „Financial Times“, November 5, 1998.

³ International Monetary Fund, *World Economic Outlook 1999*, Washington D. C. April 1999, p. 9.

више регионалних економских интеграција, значајан пад привредне активности услед кризе у Бразилу имале су и Аргентина и Колумбија. Венецуела и Еквадор трпе због значајног смањења цена нафте на светским продуктним берзама, а Еквадор је у великој привредној кризи изазваној великим фискалним и екстерним неравнотежама.⁴

Табела 1

Стање светске привреде

Територија	БНП 1997. (млр. долара)	Стопе раста БДП (%)			Стопе незапослености (%)		
		1997.	1998.	1999.	1997.	1998.	1999.
Развијене земље							
САД	7.783,1	3,9	3,9	3,3	4,9	4,5	4,5
Јапан	4.812,1	1,4	-2,8	-1,4	3,4	4,1	4,8
Француска	1.514,6	2,3	3,1	2,2	12,5	11,6	11,4
Територија	БНП 1997. (млр. долара)	Стопе раста БДП (%)			Стопе незапослености (%)		
		1997.	1998.	1999.	1997.	1998.	1999.
Немачка	2.321,0	2,2	2,8	1,5	11,4	11,2	10,9
Велика Британија	1.231,3	3,5	2,1	0,7	5,5	4,7	4,6
ЕУ	8.584,9	2,7	2,8	1,8	10,9	10,2	9,9
Југоисточна Азија							
Тајланд	165,8	-0,4	-8,0	1,0	0,9
Индонезија	221,5	4,6	-13,7	-4,0	15,0
Малезија	98,2	7,7	-6,8	0,9	2,5
Кореја, Реп.	485,2	5,5	-5,5	2,0	2,7	6,8	8,0
Хонг Конг	163,8	5,3	-5,1	-1,3	2,2	4,7	6,5
Латинска Америка							
Бразил	784,0	3,2	0,2	-3,8	6,9
Аргентина	319,3	8,6	4,2	-1,5	16,3
Колумбија	87,1	3,1	0,2	...	12,1
Венецуела	79,3	5,9	-0,4	-3,6	10,3
Еквадор	18,8	3,5	0,2	-5,0	9,2
Земље у транзицији							
Русија	394,9	0,8	-4,8	-7,0	3,4
Украјина	52,6	-3,0	-1,7	-3,6	1,5
Казахстан	21,3	1,7	-2,5	-1,5	3,6

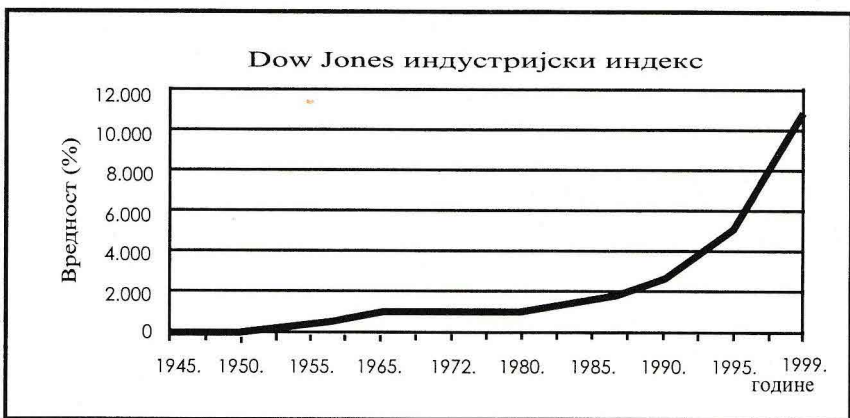
Извор: World Bank, *World Development Indicators 1999 (GNP)*, International Monetary Fund, *World Economic Outlook 1999* и Polisci.com.

Једина земља која је успела да избегне значајније привредне кризе и да се, упркос успоравању развоја глобалне привреде, развија по високим стопама раста од око четири одсто јесу Сједињене Америчке Државе.

⁴ Исто, стр. 13.

Привредни развој Сједињених Америчких Држава после 1990. године

За разлику од остатка света, привредни развој САД био је изузетно динамичан у последњој деценији 20. века. Са нивоа од око 2.600 одсто, колико је износио 1990. године, индекс који одсликава раст америчке привреде с обзиром на развој 30 најзначајнијих америчких компанија (*Dow Jones Industrial Average*)⁵ достигао је ниво од 11.000 одсто 1999. године (графикон 1). За само десет година САД оствариле су три пута већи развој него у дотадашњој двестогодишњој историји. У деведесетим *Dow Jones* индустријски индекс повећавао се, просечно, за по 1.000 процентних поена годишње, док му је први пут за повећање од 1.000 одсто било потребно око 100 година.

Кретање *Dow Jones* индустријског индекса 1945–1999. године⁶

За развијене земље уобичајено је да имају ниске стопе раста друштвеног производа због високе основе са којом се раст пореди, али су стопе раста друштвеног производа САД у последње три године веома високе и изнад очекиваних (према проценама ММФ-а), односно уобичајених, стопа раста за развијене земље. Уместо просечних 2,2 одсто раста друштвеног производа развијених земаља у 1998. години или пројектованих 2,4 одсто раста друштвеног производа САД (процене ММФ-а), САД оствариле су у 1998. години стопу раста од чак 3,9 одсто просечно годишње.

⁵ О структури привредних индекса *Dow Jones* видети на Интернету, URL: <http://indexes.dowjones.com>.

⁶ Подаци према: *Dow Jones* и *Polisci.com*.

Стопе раста друштвеног производа САД и развијених држава (%)

Стопе раста реалног ГДП	1997.	1998.	1999.
За САД, према проценама ММФ-а	3,8	2,4	1,8
За развијене земље	3,0	2,2	...
Стварне стопе раста за САД	3,9	3,9	...

Извор: International Monetary Fund, *World Economic Outlook 1999*, и International Monetary Fund, *World Economic Outlook 1997*.

И остали показатељи стања америчке привреде веома су позитивни. Стопа незапослености у САД на најнижем је нивоу у последњих 29 година и износи 4,2 одсто,⁷ док је стопа инфлације на најнижем нивоу у последњих 30 година. Стопа раста домаће тражње у САД износила је 1998. године чак пет одсто.⁸ У последњој деценији 20. века привреда САД једна је од најконкурентнијих светских привреда према истраживањима Института за развој управљања (*Institute for Management Development – IMD*) из Лозане.⁹

Истраживањима привредног раста у САД после Другог светског рата применом модела производне функције у којој постоје два чиниоца производње – капитал и рад (док неки узимају и природне чиниоце), може се објаснити само трећина вредности остварене стопе привредног раста. Многи аутори су закључили да је објашњена тако мала вредност зато што моделом није обухваћен технолошки напредак (утицај технологије на производњу). Као чиниоци који су деведесетих година 20. века доминантно утицали на веома брз привредни раст у САД могу се издвојити: 1) технолошки чиниоци, 2) чиниоци глобализације и 3) политички чиниоци.

Технологији је најзначајнија чинилац привредног раста сваке привреде на почетку 21. века. Под њом се подразумева примена знања и научних иновација и инвенција у привреди. Сједињене Америчке Државе су у садашње време највећа технолошка сила света.

У групу чинилаца глобализације светске привреде спадају сви чиниоци који су повезани с либерализацијом светске трговине и међународних токова капитала. Процеси глобализације узрокују ефикасније пословање у светској привреди, на основу боље међународне поделе рада, тако да се очекује повећање светског друштвеног производа за око 500 милијарди америчких долара. Највећи део ће присвојити САД, односно њене транснационалне компаније које глобално послују. Страним директним инвестицијама омогућава се коришћење

⁷ International Monetary Fund, *World Economic Outlook 1999*, Washington D. C. April 1999, p. 25.

⁸ Исто, стр. 24.

⁹ Извор: Institute for Management Development, *World Competitiveness On-Line*, Lausanne, www.imd.org/overall.thml, June, 1998.

природних извора и радне снаге у већини земаља света, чиме се промишљавају достигнуте границе раста у развијеним земљама. Као што су се предузећа у развијеним земљама развијала од локалних предузећа до глобалних, тако се повезују и национална тржишта и настаје ново, глобално тржиште, које обухвата простор целог света.

Многа предузећа увећавају приходе коришћењем политичких „инструмената“, као што су донације кандидатима који ће омогућити да се повећавају њихови профити (*soft money*), лобирање у телима у којима се доносе политичке одлуке, давање мита, и слично. Такав начин пословања се све више користи и у међународном пословању, па се може уочити значајан утицај транснационалних компанија на спољнополитичко одлучивање неких националних влада. Транснационалне компаније које се баве производњом и трговином наоружањем (и које имају значајан лоби), изазивањем војних криза повећавају производњу и промет својих производа, па се ратови наводе као један од чинилаца развоја Сједињених Америчких Држава.¹⁰

Утицај технологије на привредни развој Сједињених Америчких Држава после 1990. године

Технологија је главни чинилац привредног раста који утиче на конкурентност једне националне привреде на светском тржишту.¹¹ Конкурентност једне земље значи успешност њене привреде у међународној трговини и показује колико та земља успешно користи технолошки развој у светским оквирима. Ако се измери конкурентност држава у светској привреди, видеће се да САД доминирају и у технолошкој конкурентности. Мерење конкурентности није лак задатак јер на положај земље у међународној трговини утичу бројни чиниоци.¹² Прва институција која се озбиљније бавила тим питањем је Институт за развој управљања (*IMD*) из Лозане који је израдио индекс конкурентности (*Competitiveness Index*). Тај индекс је пондерисани просек вредности чинилаца, класификованих у осам група: отвореност, влада, финансије, инфраструктура, технологија, управљање (организација), рад и институције, оцењених за сваку земљу појединачно. Али, будући да је тренутно доминантна тенденција у светској привреди глобализација, чије је основно обележје глобално пословање предузећа, подаци о конкурентности једне земље не морају обавезно да одликавају пословање само домаћих привредних субјеката. Трансна-

¹⁰ Проф. др Божидар Раичевић, *Ратови као мотор привредног развоја САД*, Интернет, www.inet.co.yu, 2000.

¹¹ О технологији као чиниоцу конкурентности опширније код: проф. др Јелена Козомара, *Технолошка конкурентност*, Економски факултет, Београд, 1994.

¹² У часопису „*The Economist*“ наведено је да је за 1990. годину познато чак 326 тих чинилаца.

ционалне компаније сада имају бројне филијале у скоро свим државанама света које се сматрају националним привредним субјектима и које послују према прописима земље домаћина, али које значајно утичу и на конкурентност државе у којој се налази матично предузеће. То се посебно односи на САД, чије компаније послују по читавом свету. Због тога је 1999. године Мајкл Е. Портер предложио да се истраживање конкурентности обавља на основу микроекономског индекса конкурентности (*microeconomic competitiveness index – MICI*). За тај индекс се као чиниоци за истраживање конкурентности узимају: природни ресурси, људски ресурси, капитални ресурси, физичка инфраструктура, административна инфраструктура, информациона инфраструктура, научна и техничка инфраструктура. Осим што више наглашава значај технологије као чиниоца конкурентности, тај индекс се од индекса конкурентности Института за развој управљања разликује по томе што се узима у обзир и значај пословања предузећа за конкурентност једне земље (отуда и назив микроекономски). У табели 3 приказана је листа земаља према конкурентности према наведеним методологијама.

Табела 3

Ранг држава према конкурентности у светској привреди

Држава	Микроекономски индекс конкурентности (MICI)		Индекс Института за развој менаџмента (IMD индекс)	
	1999.	1998.	1999.	1998.
САД	1	1	2	3
Финска	2	2	11	15
Холандија	3	3	9	7
Шведска	4	7	19	23
Швајцарска	5	9	6	8
Немачка	6	4	25	24
Данска	7	8	17	16
Канада	8	6	5	5
Француска	9	11	23	22
Велика Британија	10	5	8	4

Извор: Michael E. Porter and C. Roland Christensen, *Microeconomic competitiveness: Findings from the 1999 Executive Survey in World Competitiveness Report*, World Economic Forum, Geneva, 1999, pp. 30–52.

Због различите методологије која се примењује у њиховој изрази, *MICI* и *IMD* индекс конкурентности дају различите резултате. Међутим, и један и други показују да САД, релативно, имају најконкурентнију привреду, чија конкурентност стално расте. Иако *IMD* класификује САД на друго место у 1999. години, Сингапур као први на листи најконкурентнијих земаља није у стању да угрози америчку доминацију у светској трговини. Међутим, *MICI* индекс показује праву слику јер се узима у обзир глобално пословање предузећа. Сједињене

Државе су земља која је најконкурентнија у светској привреди у последњој деценији, а главни чинилац такве њене позиције јесу велике инвестиције у нове технологије.¹³

Основни чинилац који је допринео да САД буду технолошки најконкурентнија држава јесу значајна улагања у истраживања и развој, која су 1995. године износила око 180 милијарди долара, по паритету куповне снаге, и највећа су у свету, и то не укључујући капитална улагања. У САД највеће је и учешће предузећа у финансирању истраживања и развоја. Највећи део издавања за истраживања из буџета намењен је истраживањима у војном сектору (око 55 одсто), док су та издавања у другим земљама знатно мања.

Табела 4

Издаци за истраживање и развој у 1995. години

Држава	Улагања у истраживање и развој (мил. долара)	Учешће предузећа у улагањима у истраживање и развој (%)	Издавања за истраживање и развој из буџета (мил. долара)	Удео истраживања у војном сектору у издавањима из буџета за истраживања и развој (%)
САД	179.126,0	71,8	69.069,0	54,7
Јапан	81.514,8	65,2	16.042,2	5,9
ЕУ 15	127.634,3	62,0	58.361,0	16,8
G7	363.020,1	68,9	116.203,2	40,4
OECD	409.120,2	67,3	135.631,0	35,4

Извор: OECD „OECD in Figures“ Paris, 1999.

Напомена: текућа вредност у доларима обрачуната је по концепту куповне вредности валуте. У подацима за САД искључена су капитална улагања.

Да би заштитиле своју технолошку доминацију и одржале је у будућности САД настоје да обезбеде међународно признање патентних права америчких компанија. Само у 1995. години у САД, према подацима Светске организације за интелектуалну својину (WIPO)¹⁴, било је 235.440 пријава патената, од којих је 101.419 патената и регистровано. Салдо технолошког платног биланса, који показује разлику између извоза и увоза технологије једне земље, био је за САД у 1995. години позитиван и износио је чак 16,7 милијарди долара. На САД исте године отпадало је око 25 одсто трговине производима високе технологије у оквиру OECD-а.¹⁵

Најновија сфера технолошке доминације САД јесте Интернет, глобална рачунарска мрежа која повезује безброј мањих рачунарских мрежа у готово свим државама света. Као и већина значајних техно-

¹³ Prof. Stephane Garelli, *World Competitiveness Yearbook Executive Summary*, Internet, www.imd.org, 1998.

¹⁴ WIPO, IP/STAT/1995/A, Internet, www.wipo.org, 1998.

¹⁵ Извор: OECD, OECD IN FIGURES, Paris, 1999.

лошких открића, Интернет је настао као пројекат војних истраживања. После завршетка Другог светског рата војска САД установила је да је њихов централизовани информациони центар веома рањив, јер се може потпуно уништити погађањем централне јединице информационог система. Због тога је децентрализован у четири центра, која су имала исти приоритет и садржала исте информације. Тако, уништење било којег центра не би значајније пореметило рад информационог система војске. Када су откривене све предности Интернета за развој науке, он је отворен за јавност, али тек пошто се из њега издвојила војна мрежа – тзв. *MILNET*. Централни део Интернета, тзв. кичма, налази се у САД и под контролом је телекомуникационе компаније *MCI*. То значи да све информације које се шаљу Интернетом морају да прођу преко те главне мреже и тако постају доступне Сједињеним Државама.

Због тога је Европска унија и захтевала децентрализацију Интернета, а и нелогично је да информације које се, на пример, шаљу из Југославије за Немачку путују преко Сједињених Држава. Предлог САД да се Интернет државно не регулише, већ да се његов статус реши приватизацијом и прихватањем процеса глобализације ЕУ окарактерисала је као неприхватљив, јер би се тиме „консолидовала трајна надлежност САД над Интернетом“.¹⁶ Такође, ЕУ одбацила је и предлог САД, изложен у тзв. зеленом извештају, да законодавство и судство САД буде надлежно за случајеве злоупотребе интелектуалне својине. У реакцији на тај предлог тадашњи комесар ЕУ за индустрију *Martin Bangeman*, на седмој конференцији *World Wide Web* одржаној у априлу 1998, изјавио је: „МИ (ЕУ, прим. П. Б.) не желимо Интернет ратове, али морамо постићи споразум о томе како ћемо користити ово средство (Интернет, прим. П. Б.). Ако будемо имали различита правила мање ће Интернет радити него што бисмо ми то желели“.¹⁷

Убрзо након настанка, многа предузећа су открила да је Интернет добро пословно средство и почела су незванично преко њега да послују, па је председник Клинтон био приморан да 1991. године и званично одобри коришћење Интернета у пословне сврхе. Од тада је електронско пословање почело нагло да се шири у САД, чиме је Интернет постао ново и конкурентно пословно окружење, у којем, наравно, доминирају компаније Сједињених Држава. Већ 1997. године чак 68 одсто америчких предузећа имало је приступ Интернету, а 12 одсто послује на Интернету. Тај проценат се динамично увећава из године у годину. У другом делу извештаја америчке владе „Дигитална привреда у настајању“ наглашено је да, иако је обухватало само осам

¹⁶ EU Commission, *Communication to the Council from the Commission – International Policy Issues Related to Internet Governance*, 20 February 1998, Internet, <http://europa.eu.int>.

¹⁷ Chris Nuttall, *Transatlantic Internet truce?* „BBC News“, Internet, www.news.bbc.co.uk/hi/english/sci/tech/newsid%5F79000/79545.stm, April 18, 1998.

одсто привреде САД у периоду од 1995. до 1998. године, електронском пословању се дугује 35 одсто реалног раста америчке привреде.

И, док је пословање преко Интернета све значајнији сегмент привреде у САД, много земље заостају у развоју електронског пословања. Сматрало се да ће оно у ЕУ динамичније почети да се развија тек у 2000. години, а да ће га Јапан прихватити тек 2002. године. Европска унија је управо почела да израђује бројне директиве којима треба да се омогући динамичнији развој електронског пословања на Интернету. Многе земље, на пример Велика Британија¹⁸, Сингапур¹⁹ или Бермуди²⁰, желе да на свом тржишту створе најповољније окружење за развој електронског пословања да би максимално искористиле његове могућности.

У САД и Министарство одбране (*Department of Defense – DoD*) ангажовано је на примени електронске технологије у јавним набавкама војне опреме. За то је развијена Интернет страница *DoD EC Navigator*, којем треба да се олакша посао добављачима војне опреме.²¹

Утицај војноиндустријског комплекса на привредни развој Сједињених Америчких Држава после 1990. године

У Другом светском рату САД убрзано су се индустријализовале, што је утицало на значајан скок у привредном развоју те земље. Оне су у том периоду остваривале стопе раста веће од 15 одсто просечно годишње, док је незапосленост опадала све време рата, да би крајем 1944. године била на веома ниском нивоу: само 1,2 одсто просечно годишње. То је била једина земља која се привредно развијала током Другог светског рата, што им је и омогућило да после рата постану доминантна трговинска сила у свету.

Табела 5
Стање привреде Сједињених Држава у току Другог светског рата (%)

Година	Реалне стопе раста GDP	Стопе незапослености	Стопе инфлације	<i>Dow Jones Ind. Average (DIIA)</i>
1939.	8,1	17,2	0,0	150,20
1940.	8,6	14,6	0,7	131,10
1941.	17,1	9,9	9,9	111,00
1942.	18,8	4,7	9,0	119,40
1943.	16,3	1,9	3,0	135,90
1944.	8,0	1,2	2,3	152,30
1945.	-1,1	1,9	2,2	192,20
1946.	-11,0	3,9	18,1	177,20

Извор: www.polisci.com, 1999.

¹⁸ Chris Nuttall, *E-commerce blueprint under fire*, „BBC News“, 1998, Internet, http://news.bbc.co.uk/1/hi/english/sci/tech/nevsiid_347000/347550.stm.

¹⁹ Singapore Electronic Commerce Masterplan, Jun 1999, www.ec.gov.sg.

²⁰ *Bermuda strives to become global e-commerce haven*, „By Reuters“, July 8, 1999, <http://www.news.com/News/Item/0,4,38908,00.html>.

²¹ Mary Hillebrand, *Defense Department Goes E-Commercial*, „E-Commerce Times“, June 7, 1999, Internet, www.ecommercetimes.com/news/articles/990607-3.shtml.

Привреда САД у периоду Другог светског рата била је оријентирана на производњу наоружања и војне опреме за сопствене потребе, али већим делом за извоз намењен савезницима (Велика Британија, Француска и СССР). Учесће САД у производњи ратне технике 1939. године износило је само четири, а 1943. године – 40 одсто. Тако су САД спознале и једну нову привредну благодет – производњу за војне потребе.

После Другог светског рата САД постале су велика индустријска машинерија за производњу оружја и поставило се питање конверзије капацитета на производњу производа за цивилне потребе. Многи сматрају да је Маршалов план помоћи за обнову Европе, у ствари, послужио за конверзију привреде САД са ратне на мирнодопску производњу, док је обнављањем Европе створено тржиште за америчке производе. Иако је привреда САД успешно преведена са ратне на мирнодопску производњу, војноиндустријски комплекс је и даље био значајан сектор привреде.

Затегнути односи са СССР-ом, почетак тзв. хладног рата (1948. године) и све већа трка у наоружавању били су нови канали продаје производа војноиндустријског комплекса Сједињених Држава. Период „хладног рата“ условио је наставак динамичног развоја војноиндустријског комплекса те земље. Међутим, посебно је значајна чињеница да војноиндустријски комплекс одлучујуће утиче на развој свих осталих сектора америчке привреде. Пословање компанија из војноиндустријског сектора једна је од значајних информација за изградњу *Dow Jones Индекса*, којим се мери привредни развој Сједињених Држава.

Израз војноиндустријски комплекс први пут је употребио амерички председник Двајт Ајзенхауер у говору који је одржао 17. јануара 1961. поводом завршетка председничког мандата. Између осталог, тада је изјавио: „Оваква повезаност колосално нараслих оружаних снага са гигантском војном индустријом сасвим је нова појава у америчкој историји. Појава је присутна у економској, политичкој па чак и психолошкој свести и њено деловање се осећа у сваком граду, свакој држави, у свим установама савезне владе“...²² Ајзенхауер је о тој теми разговарао са својим саветником генералом Малкомом Мусом, који је посебно бринуо због тога што се САД претварају у „гарнизонску државу“. То је имало велики утицај и на унутрашњу политику Сједињених Држава. Због тога је Ајзенхауер у наведеном говору изразио забринутост због великог политичког утицаја војноиндустријског комплекса и нагласио да је неопходна заштита „од неоправданог утицаја војноиндустријског комплекса на више владине органе“²³ јер може да угрози америчку слободу и демократски систем.

²² Др Јово Једнак, *Одбрана и економија*, Економски факултет, Београд, 1991, стр. 375.

²³ Исто.

После окончања „хладног рата“ значајно је смањена потражња за новим наоружањем, тако да се ширење НАТО-а, прво кроз оснивање „Партнерства за мир“ и, касније, пријемом нових чланица, види као обезбеђење новог тржишта за производе војноиндустријског комплекса.²⁴ Занимљиво је да је деведесетих година 20. века било више интервенција него током целокупног периода „хладног рата“. Приликом кризе у Персијском заливу, у којој су САД утрошиле око 100 милијарди долара, на добитку су биле америчке компаније које су производиле наоружање и војну опрему за америчку војску. Интервенције у Ираку, Сомалији, Босни и Херцеговини и СР Југославији такође су били идеални поводи за употребу ускладишеног наоружања и војне опреме. Типичан пример за то био је напад НАТО-а против СР Југославије током 1999. године. Убрзо по отпочињању напада, крајем априла, појавио се проблем недостатка крстарећих ракета, будући да их је било још само око 90,²⁵ што је проузроковало нове набавке. Тако су многа предузећа војноиндустријског комплекса добила и дугорочне послове. „Боинг“ је, на пример, закључио уговор са војском САД за производњу делова за авијацију до 2005. године, док је „Рејтон“ потписао уговор са америчким ваздухопловством²⁶ (за нова истраживања и развој) и морнарицом САД (за унапређење хеликоптера) вредан 38 милиона долара.²⁷ Може се претпоставити да је амерички војноиндустријски комплекс извршио притисак на Владу да се изведу ваздушни удари на СР Југославију.

Влада САД највећи је потрошач роба и услуга војноиндустријског комплекса Сједињених Држава. У буџету САД за 1999. годину за Министарство одбране САД предвиђен је био износ од 265 милијарди долара, од чега су војсци биле намењене 264 милијарде долара. Пошто је и у другим програмима обезбеђено 13 милијарди долара, укупни издаци за националну одбрану САД у 1999. години укупно су износили 277 милијарди долара. У истој години издаци за Министарство одбране чинили су 45,4 одсто од укупних средстава буџета којима располаже председник.²⁸ Издаци за националну одбрану су у 1999. години чинили 15,3 одсто од укупних средстава САД буџета за ту годину. У вези с тим, значајно је да предвиђено повећање буџетских издатака за ту намену 2004. године треба да достигне 301 милијарду долара. Услед рата САД против тероризма издаци за војску су додатно повећани.

²⁴ Sarah Sloan, *Nato's 50th Anniversary – Military Corporations Line Up for Feast*, „Workers World“, 29 April 1999.

²⁵ Lawrence Skibbie, *Weapon Shortages Prove Need For Strong U. S. Industrial Base*, „NATIONAL DEFENSE Magazine“, Internet, www.ndia.org/magazine/99may-jun/presper.htm

²⁶ Извор: Yahoo news, Internet, www.yahoo.com/ma_raytheo-1.html, May 20, 1:28 pm Eastern Time.

²⁷ Извор: Yahoo news, Internet, www.yahoo.com/ma_raytheo-2.html, May 18, 2:44 pm Eastern Time.

²⁸ За разлику од средстава која су намењена за фиксне обавезе.

Буџетски издаци Сједињених Држава за одбрану
(у милијардама долара и процентима)

Буџетски издаци	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.
Министарство одбране	256	264	261	269	278	290	300
Други пројекти	12	13	13	14	14	14	14
Национална одбрана	268	277	274	282	292	304	314
Удео у расположивим средствима	46,1	45,4	44,8	45,9	47,8	48,3	48,8
Учешће у буџету	16,2	15,3	14,8	14,9	15,3	15,3	15,3

Извор: US government, Internet, w3.access.gpo.gov/usbudget/fy2000

Напомена: подаци за 1998. годину су стварни, а за остале године дате су пројекције. Расположена средства су део буџета који се троши на основу одлуке председника.

Куповина војне опреме од стране владе САД, као и све јавне набавке, обављала се на јавним лицитацијама да би конкуренција обезбедила ниже цене. Директни преговори између владе САД и добављача војне опреме били су изузетак, који је, временом, постао правило. То омогућава присвајање екстрапрофита тим предузећима, а средства из буџета се нерационално троше. Приликом куповине опреме Министарство одбране се ослања на теоријске анализе цена у којима се не приказују прецизни подаци. Сада је утицај војноиндустријског комплекса на Владу САД још већи и израженији. Постоје различити начини на које тај сектор утиче на извршне органе, и то лобирањем у комитетима Конгреса (посебно је значајан Комитет за националну безбедност), утицањем на избор „одговарајућег“ председника издвајањем средстава за његову кампању (тзв. *soft money*), притисак мноштва запослених радника у тим секторима који су и гласачи, и слично. За војноиндустријски комплекс је посебно значајно ко ће бити председник САД, будући да у тој земљи постоји председнички систем власти, што значи да је сва извршна власт концентрисана у рукама председника који бира владу, саветнике, издаје декрете итд. Од 1990. године, када су САД постале једина политичка и војна суперсила у свету, војноиндустријски комплекс има задатак да ту супремацију одржи у будућности.

Сједињене Државе имају највише компанија које производе наоружање и војну опрему, односно најјачи војноиндустријски комплекс у свету. Удружење предузећа произвођача наоружања и војне опреме у САД (*National Defense Industrial Association – NDIA*) има 836 чланица²⁹,

²⁹ Извор: National Defense Industrial Association (NDIA), Internet, 1999, www.ndia.org.

Табела 7

Десет највећих произвођача војне опреме у свету 1997. године

Ред. број	Назив компаније	Седиште	Војна производња (мил. долара)	Удео војне у укупној производњи	Број запослених
1.	Локид Мартин	САД	18.500	66	180.000
2.	Боинг	САД	14.500	32	239.000
3.	Бритиш Аероспејс	ВБ	10.410	74	43.400
4.	Џенерал Моторс	САД	7.450	4	...
5.	Нортроп Груман	САД	7.210	79	52.000
6.	GEC	ВБ	6.030	33	71.960
7.	Рејтион	САД	4.600	34	119.150
8.	Томсон (са CSF-ом)	Француска	4.220	64	44.840
9.	TRW	САД	3.800	35	79.700
10	Џенерал Дајнемикс	САД	3.650	90	29.000

Извор: Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI).

а од 100 највећих компанија у војноиндустријском сектору света 1997. године (изузимајући земље у транзицији) 41 компанија има седиште у САД, односно 55,7 одсто.³⁰ Највећи произвођач војне опреме у свету 1997. године била је америчка компанија „Локид Мартин“, са 18 милијарди долара укупних продаја оружја и профитом од око 1,3 милијарде долара. Будући да та компанија производи и за цивилни сектор, учешће војне производње у укупној производњи компаније износило је исте године 66 одсто. Компанија запошљава, чак, 180.000 радника.

Табела 8

Војноиндустријски комплекс Сједињених Америчких Држава

Предузеће		Ранг		Приходи 1997. мил. долара	Имовина 1997. мил. долара	Најзначајнији војни производи
Назив	Симбол	САД	Свет			
Боинг	BA	9	39	56.154	36.672	авиони и пројектили
Локид Мартин	LMT	41	103	26.266	28.700	авиони и пројектили
Јунајтед Текнолоџиз	UTX	43	130	25.715	18.375	електроника
Ред. број	Назив компаније	Седиште	Војна производња (мил. долара)	Удео војне у укупној производњи	Број запослених	електроника и пројектили
Нортроп Груман	NOC	180	492	8.902	9.564	авиони и пројектили
Џенерал Дајнемикс	GD	320	...	4.970	4.572	возила и бродови

Извор: „FORTUNE“, Internet, www.pathfinder.com/fortune³⁰ Извор: Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), Internet, www.sipri.se.

Очигледно је да на листи десет највећих компанија за производњу војне опреме преовладавају америчке компаније. То показује да многе земље у свету више не производе наоружање само за себе, већ је већи део намењен продаји у друге земље и на друга тржишта. Најзначајнија предузећа војноиндустријског комплекса САД налазе се на листи 200 највећих предузећа у САД, али и на листи 500 највећих компанија света. У самом врху војноиндустријског комплекса су фирме „Боинг“ и „Локид Мартин“, које су специјализоване за производњу војних авиона и пројектила.

Најзначајнији „извозник“ војне опреме су САД, које су у периоду од 1993. до 1997. године извезле наоружања и војне опреме у вредности од око 53 милијарде долара. На другом месту је Руска Федерација, са око 15 милијарди долара. Тек деведесетих година 20. века САД успеле су да потисну СССР (садашња Русија) са првог места у извозу наоружања и војне опреме. Међу највећим извозницима су и Велика Британија и Француска, земље с развијеним војноиндустријским комплексима. Веома је значајна и појава Немачке на петом месту. То се може објаснити великим улагањем савезника из НАТО-а у немачки војноиндустријски комплекс. На тих десет земаља најзначајнијих извозника војне опреме отпада око 90 одсто укупне светске трговине војном опремом. Као највећи увозници војне опреме јављају се државе које су суочене са честим конфликтима, као и Јапан, који нема јаку војну индустрију.

Табела 9

Првих десет земаља по извозу и увозу војне опреме у периоду 1993–1997. година

Главни извозници			Главни увозници		
Ранг	Држава	Млрд. долара ³¹	Ранг	Држава	Млрд. долара
1.	САД	53,1	1.	Саудијска Арабија	9,8
2.	Русија	15,2	2.	Тајван, П. К.	8,2
3.	Велика Британија	9,4	3.	Турска	7,0
4.	Француска	7,8	4.	Египат	6,7
5.	Немачка	7,1	5.	Кореја, Реп.	5,3
6.	Кина	3,5	6.	Кина	5,0
7.	Холандија	2,2	7.	Јапан	4,5
8.	Италија	1,7	8.	Индија	4,4
9.	Канада	1,3	9.	Грчка	3,9
10.	Шпанија	1,2	10.	Кувajt	3,4

Извор: Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI)

³¹ Вредности су изражене у константним ценама из 1990. године.

Највећа улагања у истраживање и развој нових технологија су управо у војноиндустријском комплексу. Највише се улаже у САД, и та улагања су чак седам пута већа него код најближег конкурента – Француске. Посебно је важна чињеница да утицај дифузије технологије и проналазака из војне индустрије у цивилни сектор значајно утиче на повећање конкурентности америчке привреде.

Глобална рачунарска мрежа (Интернет) све више се користи за продају војне опреме. Тако је круг затворен, будући да је та мрежа и настала као рачунарска мрежа америчке војске, а 1983. године отворила се за нове кориснике (уз одвајање војног дела у тзв. *MILNET* мрежу), прво за универзитете а 1991. године и за предузећа. И америчка војска је почела да користи Интернет у пословне сврхе. Преко те мреже омогућена јој је стална комуникација с пословним партнерима и прибављање информација о ценама наоружања и војне опреме, али и обављање електронске трговине (закључивање уговора у електронском облику). У студији америчког министарства одбране *Војни стратегијски план за електронску трговину*, која је објављена 27. фебруара 1998, каже се да ће употреба електронских технологија омогућити војсци САД да усаврши пословне процесе, одговори изазовима промењеног пословног окружења и обезбеди правовремене, тачне и сигурне информације.³² Примена електронског пословања у Министарству одбране САД започела је маја 1988, када је тадашњи заменик министра одбране издао меморандум у којем је позвао на веће коришћење електронске размене података према америчким *ANSI X12* стандардима. На основу меморандума, 1990. године донета је Директива бр. 941, под називом „Употреба електронске размене података“.³³ Циљ примене електронских технологија и концепта електронског пословања јесте смањење трошкова и ефикасније обављање дужности војске Сједињених Држава. Наиме, електронска технологија се примењује у свим областима сарадње војске с добављачима наоружања и војне опреме и омогућила је значајне уштеде у трошковима.³⁴

У Ратном ваздухопловству је употреба електронског пословања започета објављивањем „Стратешког плана о електронској трговини/електронској размени података“ 12. јула 1995. године. План је срачунат на то да се, у складу с директивама Владе САД и Министарства одбране, смање трошкови и побољша квалитет рада у Ратном ваздухопловству Сједињених Држава. Концепт електронског пословања је интегрисан у постојећи информациони систем. Оперативне електронске технологије су нашле примену у области: куповине и уговарања,

³² Department of Defense, *The Army Strategic Plan For Electronic Commerce*, 27. February 1998, p.1.

³³ *Hero*, стр. 1-4.

³⁴ *Hero*, стр. 1-11.

финансија и плаћања, транспорта и набавке, одржавања и пословања у војним базама.³⁵ Има мишљења³⁶ да, на основу развоја војноиндустријског комплекса а посебно активности истраживања и развоја у оквиру тог сектора, САД неће имати глобалног ривала до 2020. године, чак ће се повећати зависност међународне заједнице од америчке технологије и војног интервенисања.

Табела 10

Област	Пример
Куповина	Применом електронског наручивања производа административни трошкови су са 1,27 милијарди долара (1993) смањени на 939 милиона долара (1997). Извор: Defense Issues, Volume 11, Number 29
Финансије	Примена електронске технологије омогућила је коришћење економије обима, снижење административних трошкова и повећање продуктивности, чиме ће се уштедети од осам до девет милијарди долара током следећих 20 година. Извор: www.dfas.mil/dir_init/cnsldtn/qa96011.htm
Логистика	Коришћењем електронског комуницирања у војној медицинској логистици остварене су уштеде од 3,2 милијарде долара. Извор: Electronic Commerce, NII Draft for Public Comment; WWW.
Кореспонденција	Применом електронске документације смањиле се административни трошкови за осам до девет милијарди долара за 20 година. Извор: www.dfas.mil
Транспорт	TradeNet, електронски EDI систем сингапурске луке, омогућава уштеде од 1,6 милијарди долара годишње. Извор: www.rsm.eur.nl/ebsc/edi/chap4.html

Развој војне технологије у САД довео је до појаве нове врсте оружја, тзв. несмртоносног оружја (*nonlethal weapons – NLW*), које користи војска Сједињених Држава. Иако се сматра да оружје не може бити несмртоносно, Министарство одбране САД ту нову врсту оружја дефинише као „дискриминаторна оружја која су специјално пројектована и употребљена да онемогуће живу силу“, уз минимизирање жртава и непожељне штете по имовину и околину. Под несмртоносним технологијама (*nonlethal technologies*) подразумевају се комуникације, информације, психолошко ратовање и друга средства.

³⁵ Исто, стр. 1–7.

³⁶ Eric Arnett, *Military research and development*, у SIPRI Yearbook 1998 Press Release, SIPRI, Stockholm, 1998, Internet, www.sipri.se, p. 7.

Комуникационо ратовање (*communication warfare*) обухвата ометање, прекидање и уништење непријатељевих комуникација и смитовање одабраних радио и телевизијских програма. Под информатичким ратовањем (*information warfare*) подразумевају се уништење и упади у информационе системе, укључујући финансијске и кредитне системе. Психолошко ратовање (*psychological warfare*) обухвата пропаганду и друге психолошке „акције“ којима се жели утицати на мишљење, емоције и понашање непријатељски настројене популације да би се подржали национални циљеви.³⁷

Закључак

Привредни развој САД постао је још интензивнији од 1990. године, када је дошло до распада СССР-а и Источног блока. Распад планског директивног привредног система омогућио је америчким транснационалним компанијама да послују у читавом свету. Најзначајнији чиниоци који су довели до тако значајног раста привреде САД јесу лидерска позиција САД у развоју технологије и моћ америчког војноиндустријског комплекса. Значајним улагањима у истраживање и развој САД обезбедиле су доминацију у развоју технологије, а најзначајније технолошко откриће је Интернет. Супротно очекивањима, после распада Источног блока војноиндустријски комплекс САД такође је наставио да се развија. Услед све већег броја војних интервенција које су САД спроводиле у разним регионима света, повећани су буџетски издаци за одбрану САД, а са њима и производња наоружања и војне опреме војноиндустријског комплекса, који значајно индиректно утиче на развој остатка привреде Сједињених Држава.

³⁷ Richard L. Garwin (Chairman) and W. Montague Winfield (Project Director), *Independent Task Force Report Nonlethal Technologies: Progress and Prospects*, Sponsored by the Council on Foreign Relations, 1999, Internet, www.foreignrelations.org/Non-ViolentTaskForce.html.